

آغازی نکو برای انجامی شایسته

حسین مسرت*

گنجینه دست‌نویسهای اسلامی در ایران: هادی شریفی، ترجمه، تصحیحات و افزوده‌ها: احمدرضا رحیمی ریس، تهران: فهرستگان، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ۱۳۷۹، ۱۴۴ ص.

چکیده

کتابخانه‌ها و مراکز نگهداری نسخه‌های خطی و نیز مجموعه‌های پراکنده این آثار مکتوب در ایران بسیار است و لازمه آگاهی بر میراث مکتوب اسلامی - ایرانی و تهیه و تدوین فهرستگان مشترک دست‌نویسهای فارسی و عربی، در گرو شناسایی این مراکز و مجموعه‌ها، و فهرستنگاری نسخه‌های خطی موجود در آنها است. در همین راستا و به همین منظور، کتاب گنجینه دست‌نویسهای اسلامی در ایران تألیف و تدوین گردیده و در آن مشخصات مجموعه به همراه فهرستهای چاپی نسخ خطی آنها یاد شده است.

در این کتاب، نام بسیاری از مجموعه‌های خطی به دلیل عدم اطلاع و نیز نبود فهرست دست‌نویسهای آنها ذکر نشده است، نیز به دلیل استفاده از فهرس و منابع قدیمی، آمار و اطلاعات داده شده، نارسا و ناقص است. در گفتار حاضر، شماری از مجموعه‌های خطی یزد، که در گنجینه دست‌نویسهای اسلامی از آنها یاد نشده، معرفی گردیده است.

کلید واژه: گنجینه دست‌نویسهای اسلامی، شناسایی مجموعه‌های خطی، مجموعه‌های خطی یزد.

کشور ایران سرشارترین کشور جهان از لحاظ دارا بودن نسخه‌های خطی است و

* پژوهشگر و محقق متون ادبی.

بنابر دلایلی چند که برخی آشکار و برخی ناپیداست، نه تنها از شمار درست کتابهای خطی کتابخانه‌های عمومی آن اطلاعی در دست نیست، که این ناشی از نبود فهرستنگاران کاردان، عاشق و دلسوز و نداشتن سرمایه برای تهیه و چاپ این گونه فهرستها از سوی کتابخانه‌هاست. بلکه از شمار دقیق کتابهای خطی موجود در کتابخانه‌های شخصی کشور نیز به دلایلی چند آمار در دست نیست، مهمترین این دلایل عبارتند از:

۱. دلستگی شدید صاحبان دست‌نویس به کتاب به عنوان گنجینه‌ای سودآور که می‌بایست همچون اشیای عتیقه نگهداری شده و از دسترس نامحرم دور باشد.
۲. ترس از مصادره و وجود ذهنیتی که گمان می‌کند هر نسخه به محض دیدن و اطلاع مردم، ممکن است به وسیله مرکز یا اداره‌ای ثبت و ضبط شده و دست مالک از آن کوتاه گردد.

نتیجه دو مبحث بالا به این امر منجر می‌شود که متأسفانه در بسیاری از موارد، نسخه‌ها در تقسیمات ارث پراکنده و به دلالتان و واسطه‌ها فروخته شده و از کشور خارج می‌گردد. و در حالت بدتر، با مرگ صاحب نسخه و دور بودن ورثه از محل نگهداری نسخه‌ها، پس از مدتی موریانه به سراغ آنها رفته و به تلی از خاک بدل می‌گردند.

برپایه آنچه آمده، نتیجه آن می‌شود که پژوهشگران و محققان متون کهن و تاریخی از نام و نشان و متن بسیاری از نسخ خطی، که در واقع مهمترین بخش میراث مکتوب اسلامی و ایرانی است، آگاه نمی‌شوند که این خود زیانی برگشت‌ناپذیر به دانش و فرهنگ و ادب ایران است. باشد که با پی‌ریزی برنامه‌های جامع و اصولی از سوی مسئولان فرهنگی و جلب اعتماد و اطمینان صاحبان دست‌نویس، دریچه بسته باغ دلگشا و بوستان فرح بخش کتابهای خطی به روی مشتاقان گشوده گردد.

چندی پیش به همت احمد رضا رحیمی، ترجمه و تصحیح مقاله «گنجینه دست‌نویس‌های اسلامی در ایران» که حاصل تلاش نویسنده آن دکتر هادی شریفی است، از سوی نشر فهرستگان و با همکاری کتابخانه مجلس شورای اسلامی، چاپ و نشر یافته که آغازی است نکو که امیدواریم انجمن شایسته هم داشته باشد.

مترجم کوشا و دقیق آن در دیباچه، هدف از ترجمه کتاب را چنین بیان می‌دارد:
ترجمه و تدوین این اثر بنا به دو ضرورت مهم انجام گرفته است:

نخست شناسایی مجموعه‌های پراکنده نسخه‌های خطی و سپس گردآوری فهرستهایی که از آنها تهیه شده است. این دو ضرورت برای رسیدن به مجموعه‌ای است که از آن به «فهرستگان مشترک دست‌نویس‌های اسلامی» تعبیر می‌شود. دست یازیدن به کارهای بزرگ همچون فهرستگان مشترک، بدون در نظر گرفتن پیش نیازها و بدون آگاهی از اطلاعات و آمارهای دقیق و میزان کارهای انجام گرفته، ناگزیر حاصل جز رها کردن کار، از میان رفتن سرمایه‌های مادی و معنوی و در نهایت جز حسرتی تلخ به بار نمی‌آورد.

رحیمی سپس در ادامه به درستی بر این نکته پای می‌فشارد:

چنانکه از حاصل کتاب حاضر برمی‌آید، بیش از ۲۲۵۰۰۰ دست‌نویس در کتابخانه‌های عمومی و خصوصی ایران موجود است، اما این عدد شمار دست‌نویس‌هایی است که تاکنون شناسایی شده است و طبعاً دست‌نویس‌هایی را که در دست افراد و کتابخانه‌های خصوصی دیگر در گوشه و کنار این کشور پراکنده است و تاکنون شناخته نشده، دربر نمی‌گیرد.

... از همین رو شاید دست‌نویس‌های موجود در ایران را بتوان تا حدود ۳۰۰/۰۰۰ تخمین زد. بدین ترتیب، شمار دست‌نویس‌های ایران را می‌توان با دست‌نویس‌های موجود در ترکیه، که تا کنون تصوّر می‌شد نخستین کشور از لحاظ کثرت دست‌نویس‌هاست برابر دانست... از میان ۲۲۵۰۰۰ دست‌نویس شناسایی شده در ایران، تاکنون حدود ۱۱۵۰۰۰ نسخه به اختصار یا به تفصیل فهرست شده است، بنابراین نزدیک به ۱۱۰/۰۰۰ دست‌نویس موجود در کتابخانه‌ها هنوز فهرست نشده است.

این موضوع سالها پیش هم به وسیله نگارنده در دیباچه کتابشناسی ابوالفضل رشیدالدین میدی بدین گونه تذکر داده شده بود:

بسیاری از کتابخانه‌ها، حتی فهرستی از نسخه‌های خطی خود ندارند، آن نیز که دارند، بسیار قدیمی است، مثلاً آخرین فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه وزیری سال ۱۳۵۸، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ۱۳۶۴، دانشکده ادبیات دانشگاه تهران، ۱۳۴۱، مدرسه سپهسالار (شهید مطهری)، ۱۳۵۷، مجلس سنای سابق ۱۳۵۹ و الخ. یعنی درباره برخی کتابخانه‌ها ما سی سال است اطلاع کتابشناسی نداریم. تنها دو کتابخانه مرعشی و ملک تهران اطلاعات آن روزآمد است.

شاید با توجه به عدم چاپ فهرست برخی کتابخانه‌های داخلی و خارجی و

- عدم اطلاع از کتابخانه‌های شخصی بتوان ادعا کرد آنچه درباره نسخه‌های خطی فراهم گشته است، نیمی از اطلاعات موجود است.^۱
- نگارنده به واسطه علاقه‌ای که به گنجینه‌های فرهنگی دیار خود «یزد» داشت، ضمن توزیع این مجموعه به نکاتی برخورد که شایسته می‌داند یادآور شود، و پیشاپیش می‌گوید که بیان این نکات، که تقریباً درباره کلیه شهرها مصداق دارد، دلیلی بر عدم دقت گردآورنده یا مترجم کتاب نیست، زیرا آنها بر اساس منابع و اطلاعات در دسترس، به چنین کار مهمی دست یازیده‌اند و کمبود آن ناشی از نقص منابع است.
۱. به دلیل بهره‌وری از فهرس و منابع کهن، آمار و اطلاعات داده شده بسیار نارسا و قدیمی است.
  ۲. برخی مجموعه‌ها دیگر نشانی از آنها نیست.
  ۳. نام بسیاری از مجموعه‌ها و کتابخانه‌ها که دارای کتابهای خطی هستند، به دلیل نداشتن فهرست و اطلاع از آنها، به گنجینه نامبرده راه نیافته است.
- اینک به توضیح جزئیات بخش مربوط به یزد پرداخته می‌شود:
- الف - مجموعه‌های سعیدی ریحان یزدی، جواد مدرسی یزدی، سید علی آتشی، محمدعلی فرهمند، محمود علمی یزدی، آمار حقیقی آنها به مراتب بیش از آنچه هست که در فهرست آمده است.
- ب - مجموعه‌های کتابخانه سریزدی و حسن محمودآبادی به کتابخانه مسجد حظیره (سریزدی) منتقل شده است.
- پ - مجموعه شرف الدین علی یزدی و محمدعلی فرهمند (اشتباهاً به نام فرهنگ آمده است) به کتابخانه عمومی رئیس فرهمند منتقل شده است.
- ت - مجموعه‌های علی اصغر خجسته و علیرضا آصف‌پور (اشتباهاً عاصف‌پور آمده است) در اختیار ورثه است.
- ث - مجموعه محمدباقر عجمین، به دلیل شغل وی، که خرید و فروش کتب خطی بوده، دائماً در حال تغییر و تبدیل است.
- ج - نام برخی از مجموعه‌های شخصی و غیر شخصی که در گنجینه دست‌نویس‌های اسلامی در ایران نیست، برای افزودن به چاپ جدید، برشمرده می‌شود:
۱. کتابخانه عمومی هورشت (حدود ۵۰ جلد، که گفته می‌شود برخی گم شده یا به سرقت رفته است).
  ۲. بنیاد فرهنگی پژوهشی ریحانه الرسول (۲۰۰۰ جلد)
  ۳. موزه وزیری یزد (۱۳ جلد)

۴. موزه قصر آینه یزد (حدود ۱۰ جلد)
۵. میراث فرهنگی یزد (حدود ۵۰ جلد)
۶. مجموعه فرهنگی میبد (بین ۵ تا ۱۰ جلد)
۷. مسجد فرط (حدود ۳۰ جلد)
۸. موزه مردم شناسی اردکان (بین ۵ تا ۱۰ جلد)
۹. شمس الدین رضا الفت (حدود ۵۰ جلد)
۱۰. کیخسرو شمس (حدود ۵۰ جلد)
۱۱. دکتر بوتراپی (۳ نسخه)
۱۲. اسماعیل مدرّس مصدّق (بین ۵ تا ۱۰ جلد)
۱۳. محمدناصر (?)
۱۴. حسین علایی (?)
۱۵. سیدعلی ملک ثابت (?)
۱۶. حسین حیدرزاده (?)
۱۷. معین تفتی (?)
۱۸. رستم کاووسی (?)
۱۹. لقمان حکمی (بین ۵ تا ۱۰ جلد)
۲۰. دکتر مجیبیان (بین ۵۰ تا ۱۰۰ جلد)
۲۱. دکتر محمدعلی ذوالفقاری (?)
۲۲. حجة الاسلام والمسلمین حاج شیخ محمد علی صدوقی (?)

امیدواریم، چنانکه مترجم در دیباچه هم وعده نموده است، شرایطی فراهم گردد که «هر دو سال یک بار ویرایش جدیدی از این مجموعه در اختیار علاقه‌مندان قرار گیرد».

خوشبختانه اخیراً به همت مرکز احیاء میراث اسلامی و با کوشش آقایان حسینی اشکوری (پدر و فرزندان) فهرست بسیاری از این کتابخانه‌های کوچک و شخصی گردآوری و چاپ شده و برخی در دست چاپ است.

پی نوشت:

۱. مسرت، حسین: کتابشناسی ابوالفضل رشیدالدین میبدی، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۷۴، صص ۳۲ -

۳۳ (با تلخیص).